SİHİRLİ ANAHTAR TERMİNATÖRE KARŞI: AVRUPA BİRLİĞİ NEDİR, NE DEĞİLDİR?

Mustafa ACAR

Kırıkkale Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü

Özet:

Bu yazı Türk toplumunun üyelik konusunda oldukça farklı tepkiler verdiği Avrupa Birliği'nin ne olup ne olmadığı konusunu tartışmaktadır. Önce AB'nin tarihsel gelişimine ve Türkiye-AB ilişkilerinin seyrine gözatılmakta, Maastricht ve Kopenhag kriterlerine değinilmektedir. Ardından AB'nin kimi çevrelerin beklentisine yansıdığı gibi Türkiye için her kapıyı açacak bir sihirli anahtar mı, yoksa ulusal egemenliğimizi tehdit eden bir oluşum mu olduğu konusu irdelenmektedir.
Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Türkiye-AB İlişkileri, Kopenhag Kriterleri

Abstract:

The EU Between the Magic Key and the Terminator: What it is and What it is Not

This article discusses the nature of the European Union and its meaning for Turkey. Public opinion in Turkey shows remarkable differences on whether the EU is a magic key to open all the doors or a terminator, which threatens the national sovereignity of the country. First, it evaluates the historical evolution of the EU as a regional economic integration project, and reviews the Maastricht and Kopenhagen criteria. Then, it looks at the Turkey-EU relations. Lastly, it talks about more realistic implications of the EU membership for Turkey, as different from either extremes mentioned.
Keywords: European Union, Turkey- EU Relations

1. Giriş

1963 yılında Ankara Anlaşması'nın imzalanmasıyla resmen başlamış olan Avrupa Birliği'ne (AB) üyelik maceramız yeni bin yılın başlarında birliğe üyeliğin yol haritası olarak nitelendirilen Katılım Ortaklığı Belgesi'nin (KOB) imzalanmasıyla yeni bir dönemece girmiştir. Bir yandan Türkiye toplumunun değişik kesimleri, Kopenhag kriterleri ile KOB'de ortaya konan şartlara ilginç tepkiler verirken, bir yandan da Türkiye, bu kritik dönemde önemli olumsuzluklarla yüzyüze gelmiş durumdadır. Fransa'nın sözde Ermeni soykırımı tasarısını onaylamasıyla Türk kamuoyunda başlayan infialin sonucu olarak gösterilen şiddetli tepkiler, gerekse Kıbrıs ve Ege gibi konular gerekçe gösterilerek AB'ye gösterilen veya gösterilmesi istenen tepkiler, son tahlilde Türkiye'ye ne getirip ne götüreceği üzerinde uzun uzun düşünmeyi gerektirecek önemde olgulardır. Tüm bunların üstüne tam da KOB'ye cevap niteliğindeki Ulusal Programın olgunlaştırılmasının arifesinde patlak veren ekonomik kriz kamuoyunun

bütün gündemini meşgul ettiğinden maalesef AB ile ilişkilerin seyri ve Ulusal Programın ayrıntıları yeterince tartışılmadan gündemden düşmüş bulunmaktadır.

Avrupa Birliği'nin tam üyelik için Türkiye'den beklentilerine ne cevap verilmesi gerektiği konusunda Türk kamuoyu ve bürokratik çevrelerin homojen bir yaklaşım içinde olduğu pek söylenemez. Kimi çevreler AB tarafından öne sürülen tam üyelik şartlarını çok ağır bularak bunların revize edilmesini, olmazsa AB'siz alternatifler üzerinde durulması gerektiğini düşünmektedir. Bir bölümü ise istenen değişikliklerin esasen Türkiye'nin yapması gereken, kendi yararına değişiklikler olmakla birlikte bunun için Türkiye'nin henüz hazır olmadığı, bu amaçla Türkiye'ye zaman tanınması gerektiği, dolayısıyla üyelik sürecinin zamana yayılmasının daha uygun olacağı kanısındadırlar. Bir kısım çevrelere göre ise din ve kültür farkı nedeniyle AB'nin hiç bir zaman Türkiye'yi içine almayacağını, Türkiye'den elde edebileceği ekonomik menfaatleri Gümrük Birliği yoluyla fazlasıyla aldığını, dolayısıyla AB'ye tam üyeliğin gerçekleşmesinin bir hayalden ibaret olduğunu savunmaktadırlar.

Bu arada tarihinin en ağır ekonomik krizini yaşamakta olan Türkiye'de AB üyeliği ile ilgili olarak sorulması gereken bir kaç soru vard: Acaba AB üyesi bir Türkiye son yaşadığımız ağır ekonomik krize benzer türden bir kriz yaşar mıydı? AB'ye üye olmak Türkiye'yi böler mi, yoksa çok ihtiyaç duyduğumuz ekonomik ve siyasi istikrarı pekiştirir mi? Kafaları karıştıran daha birçok sorunun gündemde olduğu bir dönemde soğukkanlı düşünmeye, KOB'de ortaya konan bazı rahatsız edici beklentilere karşı ölçüsüz tepkiler sergilememeye ihtiyaç vardır.

Bu çerçevede, bu yazı Avrupa Birliği'nin ne olup ne olmadığı ile, Türkiye'nin AB üyeliğinden daha iyi bir alternatifinin olup olmadığı konusunun birinci kısmını irdeleyen bir yazıdır[1]. İzleyen bölümde önce AB'nin tarihsel gelişimine ve Türkiye-AB ilişkilerinin seyrine gözatılmaktadır. Ardından Maastricht ve Kopenhag kriterlerine değinilmektedir. Son olarak da AB üyeliğinin Türkiye için "her kapıyı açacak bir sihirli anahtar" ile "ulusal egemenliğimizi tehdit eden bir terminatör" şeklinde ifadesini bulan iki uç görüş arasında nasıl bir yere oturtulması gerektiği konusu tartışılmaktadır.

2. Avrupu Birliği Üyeliği: Sihirli Anahtar mı, Terminatör mü?

Bu şekildeki bir kavramlaştırma biraz abartılı bulunabilir; ancak Türk kamuyounda AB'den beklentileri olumlu anlamda çok yüksek olan kesimlere karşılık Kıbrıs, Ege, Sevr.. kavramları çerçevesinde güvenlik eksenli olumsuz kanaatlere sahip kesimlerin de varlığı dikkate alındığında yelpazenin iki uç noktasını tasvir açısından bu şekildeki bir kavramlaştırmanın çok uygunsuz

[1] Konunun ikinci kısmı, özellikle yer kısıtı dikkate alınarak başka bir yazıda ele alınmıştır. "Avrupa Birliği Üyeliğine Tepkiler: Daha İyi Bir Alternatif Var mı?" başlıklı yazı yayın için değerlendirilme aşamasındadır.

düşmeyeceği ileri sürülebilir. Aşağıda Avrupa Birliği'nin nasıl bir bütünleşme projesi olduğu konusu ele alınmaktadır.

2.1 Avrupa Birliği Nedir?

En yalın tanımlamasıyla AB, ekonomik ve siyasal hedefleri olan bir bölgesel bütünleşme projesidir. Ekonomik entegrasyon biçimlerini kabaca Serbest Ticaret Alanı (STA), Gümrük Birliği (GB), Ortak Pazar (OP), Parasal Birlik (PB) ve Ekonomik Birlik (EB) olarak beş kategoride toplamak mümkündür. Bunlardan ilki olan STA'da üye ülkeler arasında mal ve hizmet dolaşımının önündeki gümrük engelleri kaldırılmıştır; GB'de STA'ya ilaveten üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifeleri uygulanır; OP'de mal ve hizmetlerin yanısıra işgücünün dolaşımı da serbest hale getirilir; PB'de OP'ye ilaveten ortak bir para birimi kullanılır; en sonuncusunda ise tüm ekonomik politikalar ortaklaştırılır. Bu çerçevede AB ilk üç aşamayı geride bırakmış, dördüncüsüne başlangıç yapmış, ve ilerde beşinci aşamayı hedefleyen, ekonomik hedeflere siyasal hedefleri de ekleyerek dünyadaki bölgesel bütünleşme çabalarının en başarılı örneği olma yolunda ilerleyen bir projedir.

Felsefi temelleri itibariyle "Avrupa'nın Birliği" fikri iki asır kadar geriye götürülebilirse de pratikte Avrupa Birliği projesinin ilk adımları II. Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda atılmıştır. Hem insan gücü hem de ekonomik altyapı açısından savaştan zarar gören ekonomilerini tamir etmek ve Avrupa'da tekrar bir savaş yaşanmasının önüne geçmek gibi amaçlarla Avrupa devletleri arasında II. Dünya Savaşı sonrasında bir dizi girişim başlatıldı. Bunların en önemlilerinden biri, 1951'de savaşın en stratejik iki girdisi olan ve yıpranmış ekonomileri tamir için de ihtiyaç duyulan kömür ve çelik kaynaklarının bir ortak pazar örgütlenmesi çerçevesinde işletilmesini öngören Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nun (AKÇT) kurulmasıydı. 1957'de Federal Almanya, Fransa, İtalya, Hollanda, Belçika ve Lüksemburg Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) ile Avrupa Ekonomik Topluluğu'nu (AET) kuran antlaşma olan Roma Antlaşması'nı imzaladılar.

Özü itibariyle Roma Antlaşması üye ülkeler arasında gümrük tarifelerinin kaldırılmasını, üçüncü ülkelere karşı ortak tarifeler uygulanmasını, ortak bir tarım politikası oluşturulmasını, ortak ulaştırma politikası benimsenmesini, ve zaman içinde mallar, hizmetler ve kişilerin serbest dolaşımının önündeki tüm engellerin kaldırılmasını öngörmüştür. Bu hedefler aşamalı bir şekilde gerçekleştirilmiş, örneğin 1968'de AET'yi kuran 6 ülke arasında Gümrük Birliği sağlanmıştır. 1991'de yapılan Maastricht zirvesinde AKÇT, AAET ve AET'den oluşan Avrupa Toplulukları (AT) tek çatı altında toplanarak Avrupa Birliği'ne (AB) vücut verilmiştir. Maastricht Antlaşması'yla ekonomik ve parasal birlik sağlanması, üye ülkeler arasında tek bir para biriminin benimsenmesi gibi ekonomik hedeflere, Avrupa yurttaşlığı, ortak güvenlik ve dış politika, ortak sağlık ve kültür politikaları oluşturulması gibi sosyal hedefler de ilave edilmiş, böylece proje ekonomik

olmasının yanısıra siyasi bir bütünleşme projesi haline gelmiştir. Yine üye ülkeler arasında mallar, hizmetler ve işgücünün serbestçe dolaşabilmesine olanak tanıyan “Tek Avrupa Pazarı” süreci 1993 yılında başlatılmıştır.

1970’li ve 1980’li yıllar AB’nin genişleme yıllarıdır. Başlangıçta altı olan üye sayısı, ilkin 1973 yılında İngiltere, İrlanda ve Danimarka’nın kabulüyle dokuza, ardından 1981’de Yunanistan’ın, 1986’da da İspanya ve Portekiz’in dahil olmasıyla onikiye çıkmıştır. Son genişleme 1995 yılında İsveç, Avusturya ve Finlandiya’nın birliğe dahil olmasıyla gerçekleşmiştir. Halen AB 1957’de AET’yi kuran 6 üye ile sonradan birliğe katılan 9 üye olmak üzere toplam 15 üyeli bir bölgesel bütünleşme projesidir. Dünya çapındaki en büyük üç ticaret blokundan biridir (diğerleri APEC ve NAFTA) ve dünya toplam üretiminin üçte birinden fazlasını, dünya ticaretinin de %38-40’lık bir bölümünü gerçekleştirmektedir. Toplam 370 milyon civarında bir nüfusa, ortalama 21 bin doların üzerinde bir kişi başına gelire sahiptir. Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içinde tarımın payı %2,4, tarımsal istihdamın toplam istihdam içindeki payı ise %5,3’tür[2].

2.2 Maastricht ve Kopenhag Kriterleri

Maastricht kriterleri Avrupa Birliği Bakanlar Konseyi tarafından Maastricht zirvesinde (1991) Birlik üyeleri arasında ekonomik ve parasal birliğe geçiş için belirlenmiş olan uyum kriterleri olup, enflasyon, bütçe disiplini, kamu borçları, faiz oranları ve ulusal paranın istikrarıdır (TCMB, 1996). Enflasyon kriterine göre Birliğe üye ülkelerin bir yıllık enflasyon ortalaması, en düşük enflasyonlu 3 üyenin ortalamasını 1,5 puandan fazla aşmamalıdır. Bütçe disiplini kriterine göre üye ülkelerin bütçe açıkları GSYİH’nin %3’ünü aşmamalıdır. Kamu borçları kriteri üye ülkelerin devlet borçlarının GSYİH’ye oranının %60’ı aşmamasını öngörmektedir. Faiz oranları kriterine göre üye ülkelerin (on yıllık devlet tahvili faiz oranı bazında) uzun dönem faiz oranları ortalaması, en düşük enflasyonlu üç üyenin uzun dönem faiz oranı ortalamasını 2 puandan fazla aşmamalıdır. Son olarak parasal istikrar kriterine göre üye ülkelerin paraları son iki yılda devalüe edilmeyecek, Avrupa para sisteminin döviz kuru mekanizması içinde diğer üyelerin paralarına %2.25’lik bir dalgalanma marjıyla bağlı olacaktır.

Kopenhag kriterleri ise AB’nin genişleme sürecinde Birliğe katılacak ülkelerde aranan ktirerlerdir. 1990’larda Sovyetlerin dağılmasıyla demokrasi ve piyasa ekonomisine yönelen Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden pek çoğunun AB’ye üyelik başvurusunda bulunmaları üzerine ortaya çıkan yeni konjonktürel koşullar çerçevesinde birliğin genişleme politikaları gözden geçirilmiş, 1993’te Danimarka’nın başkenti Kopenhag’ta yapılan Avrupa Konseyi zirvesinde *Kopenhag kriterleri* olarak da anılan bir dizi kriter birliğe katılmak isteyen ülkeler için Avrupa Birliği’ne üyeliğin önkoşulları olarak belirlenmiştir.

---

[2] Agenda 2000, Eurostat Yearbook ‘97.

Kopenhag'ta üyelik şartları olarak belirlenmiş olan altı temel kriter şunlardır:

1. İstikrarlı ve kurumsallaşmış bir demokrasi,
2. Hukuk devleti,
3. İnsan hakları,
4. Azınlıkların korunması,
5. İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı,
6. AB içindeki rekabetçi ortam ve piyasa güçleriyle başedebilme kapasitesi.

Bu çerçevede Kopenhag kriterlerinin kabaca siyasi ve ekonomik kriterler olmak üzere iki kategoride toplanması mümkündür[3]. Yukarıdaki kriterlerin ilk dördü birinci, son ikisi de ikinci kategoriye girmektedir. Ekonomik kriterler piyasa ekonomisine yönelmeyi, dışa açılmayı, rekabetin ve özel sektörün teşvik edilmesini, enflasyonun aşağı çekilmesini, ve kamu sektörü borçlanma gereğinin düşürülmesini; böylece aday ülkenin AB'deki ekonomik rekabet ortamına ayak uyduracak düzeye gelmesini öngörmektedir. Siyasal kriterler ise demokrasi standartlarının yükseltilmesini, sivil otoritenin hakim kılınmasını, insan haklarına saygı gösterilmesini, işkencenin önlenmesini, idam cezasının kaldırılmasını, azınlıkların kültürel haklarının tanınmasını ve yargının bağımsız hale getirilmesini şarta bağlamaktadır.

2.3 Türkiye-AB İlişkileri

Türkiye-AB İlişkileri ilk olarak, Roma Antlaşması'nın imzalanmasından kısa süre sonra 1959 yılında üyelik başvurunun yapılmasıyla başlamış, 1963 yılında imzalanıp 1964 başında yürürlüğe giren Ankara Anlaşması'yla ilişkiler formel bir çerçeveye oturtularak Türkiye'ye "Ortak Üye" statüsü tanınmıştır. Ankara Anlaşması "hazırlık," "geçiş," ve "son dönem" olmak üzere üç aşamadan oluşan bir geçiş sürecinden sonra birliğe katılmayı öngören ve sözkonusu geçiş süreci boyunca taraflarca karşılıklı olarak yerine getirilmesi gereken yükümlülükleri belirleyen bir hukuksal metindir. Bu yükümlülüklerin yerine getirilme takviminin revize edildiği, 1970 tarihinde imzalanıp 1973'te yürürlüğe girmiş olan Katma Protokol, AB ile ilişkilerimizi belirleyen ikinci önemli belgedir.

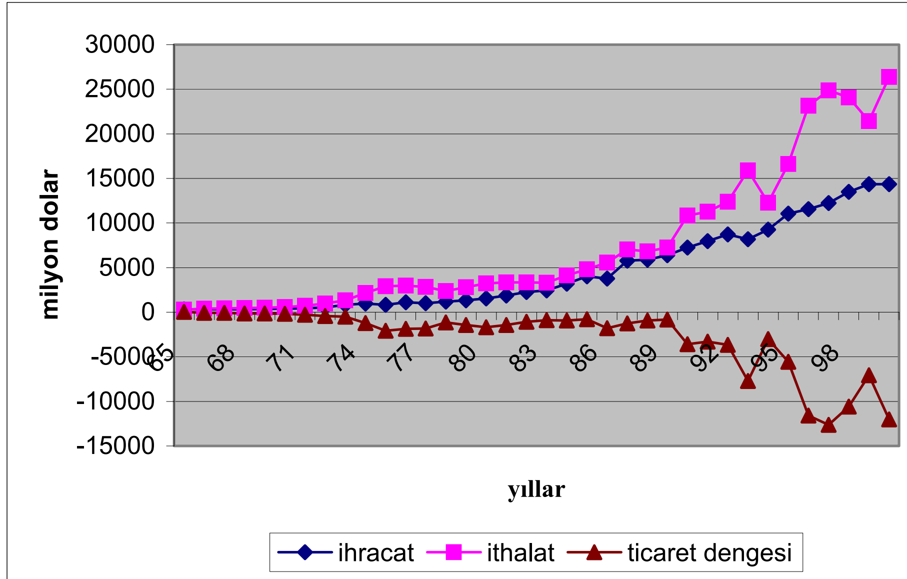
Başlangıçta 25 yıllık bir geçiş sürecinden sonra tam üyelik hedeflenmişti. Ancak Türkiye'deki askeri müdahaleler, Avrupa'daki (özellikle 1970'li yıllardaki petrol şoklarının etkisiyle ortaya çıkan) ekonomik krizler ve dünya konjonktüründeki dramatik değişiklikler (Sovyet Blokunun dağılması vs.) gibi faktörler bu takvimden sapılmasını gerektirmiş, ilişkiler zaman zaman askıya alınmıştır. Nihayet Özal'ın Türk siyasetine damgasını vurduğu bir dönemde, 1987

[3] Daha ayrıntılı bilgi için bkz. AB web sitesi: http://europa.int/comm

yılında tam üyelik başvurusunun yapılmasıyla AB macerasında yeni bir dönemece girilmiştir. Türkiye'nin başvurusunun incelenmesi sonucunda AB yetkililerince esasen Türkiye'nin üye olmaya ehil, üyeliğe kabul edilebilir (eligible) bir ülke olduğu, ancak mevcut koşullarda bunun mümkün olamayacağı, tam üyelik için bir kısım uyum sorunlarının aşılması gerektiği belirtilmiştir.

AB başlangıcından bu yana Türkiye'nin en önemli dış ticaret ortağı olmuştur. Türkiye AB dış ticaretinin son 36 yıllık dönemde izlediği seyir Şekil 1'de gösterilmiştir. 1965 yılında 315 milyon dolar olan ihracatımız 2000 yılı itibariyle 14,2 milyar dolara, buna karşılık 1965 yılında 214 milyon dolar olan ithalatımız ise 2000 yılında 26,4 milyar dolara yükselmiştir. Buna göre AB'ye yaptığımız ihracat 36 yılda 45 katına, AB'den yaptığımız ithalat ise aynı sürede 123 katına çıkmıştır. Bu süre içerisinde dış ticaret dengemizin fazla verdiği tek yıl 1965 yılıdır. İzleyen yıllarda giderek büyümüş olan dış ticaret açıkları, 1989 yılından sonra bir sıçrama yaparak üç milyar doların üzerine çıkmıştır. Sözkonusu açık 1995 yılında 5 milyar dolar, onu izleyen yıllarda da 10 milyar dolar düzeyini aşmıştır.

Şekil 1: Türkiye-AB dış ticaretinin seyri (1965-2000)

Bu arada sıkıntılı ve uzun süren bir müzakere döneminden sonra 1995'te AB ile Türkiye arasında Gümrük Birliği (GB) anlaşması imzalanmış, bu suretle Ankara Anlaşması'nda öngörülen bir aşama daha geride bırakılmıştır. 1996 yılının başında yürürlüğe giren GB, tarımı dışarıda bırakan ve beş yıl içerisinde sanayi mallarında

gümrük tarifelerinin karşılıklı sıfırlanmasını öngören bir anlaşmadır.[4] AB pek çok sektörde bunu daha önceden zaten yapmış olduğu için bu konuda fiilen bir şeyler yapması gereken taraf Türkiye olmuştur.

GB'nin yararları ve zararları kamuoyunda epeyce tartışılmış[5], bazı çevreler ekonominin rekabete açılacak olması nedeniyle, ya da Avrupa Birliği'ne giden yolda bir ilk adım olarak GB'yi olumlu bulurken[6], başka bazı çevreler de sanayimizin Avrupa ile başedecek güçte olmadığını, bir çok sektörde iflasların olacağını, işsizliğin artacağını, AB lehine dış ticaretimizin büyük açıklar vereceğini ileri sürerek GB'yi eleştirmişlerdir[7]. Aradan geçen zaman bu konudaki endişelerin çoğunun yersiz olduğunu göstermiştir.

Her şeyden önce belirtilmelidir ki, GB'den sonra dış ticaret açığımızın AB lehine genişlemesi zaten beklenen bir sonuçtu. Çünkü sanayi mallarında gümrük vergilerini AB zaten daha önceki dönemlerde önemli ölçüde sıfırlamıştı; GB anlaşmasının yürürlüğe girmesiyle bu konuda gümrük vergilerini sıfırlaması gereken taraf Türkiye idi. Bu da AB'den yapılan ithalatın daha hızlı biçimde artmasına yol açacak bir gelişmeydi. Buna rağmen eldeki veriler sözkonusu açığın korkulan ölçülerde büyümediği, hatta giderek ihracatın payının büyüdüğü ithalatın payının ise küçüldüğüne işaret etmektedir. AB'nin dış ticaretimiz içindeki payının GB anlaşmasının imzalandığı 1995 yılından itibaren izlediği seyir Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1: AB'nin Türkiye'nin İhracat ve İthalatındaki Payı (1995-2000, %)

Yıllar	İhracat Payı	İthalat Payı
1995	51.2	47.2
1996	49.7	53.0
1997	46.6	51.2
1998	50.0	52.4
1999	54.0	52.6
2000	52.2	48.7

Kaynak: DİE, DPT.

---

[4] GB anlaşmasında ileride tarımsal bütünleşme için de açık kapı bırakılmaktadır. Bkz. Madde 22, Customs Union with EU (1995). Tarımın GB kapsamına alınmasının Türkiye'ye muhtemel etkileri konusunda bkz. Acar (2000).

[5] Bu konuda iş dünyası ile siyasi ve akademik çevrelerin görüşlerinin toplandığı bir kaynak olarak bkz. Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, Sayı 17,18.

[6] Örneğin Şen vd. (1997).

[7] Gümrük Birliği'nin ağır bir siyasi ve ekonomik bedeli olduğu konusundaki yaklaşımın tipik bir örneği için bkz. Manisalı (1996). GB için yeterince pazarlık yapılıp yapılmadığı, daha fazla taviz için o günkü koşullarda Türkiye'nin pazarlık gücünün olup olmadığı gibi konular, kuşkusuz önemli olmakla beraber, GB imzalanmadan tartışılmış olması gereken konulardır ve GB'nin yürürlüğe girmesiyle güncelliğini yitirmişlerdir, dolayısıyla bu yazının kapsamı dışındadırlar.

Tablo 1'in incelenmesinden de anlaşılacağı üzere, GB'den önce %50 dolayında olan AB'nin dış ticaretimiz içindeki payı GB'den sonra da bir-iki puan oynamayla eski payını korumuş, GB yüzünden yaşanacağı öne sürülen iflaslar ve büyük çaplı işten çıkarmalar yaşanmamıştır. Nitekim anlaşmanın imzalandığı 1995 yılında AB'nin ihracat ve ithalatımızdaki payı sırasıyla %51,2 ve %47,2 idi. GB'nin yürürlüğe girdiği 1996'da bu oranlar sırasıyla %49,7 ve %53 olarak; 1997 ve 1998 yıllarında da yine sırasıyla %46,6, %51,2 ve %50, %52,4 olarak gerçekleşmiştir. Üçüncü yılın sonunda 1995'e oranla ihracatta %1,2 puan gerileme, ithalatta %5,2 puan artış abartılacak rakamlar değildir. 1999 ve 2000 yılının rakamları daha da ilginçtir. Sözkonusu yıllarda ihracat ve ithalatta bu rakamlar sırasıyla 1999 için %54 ve %52,6, 2000 yılı için ise %52,2 ve %48,7'dir. Yani 2000 yılı sonu itibariyle 1995'e göre ihracatın payı %1 puan artarken, ithalatın payı %1,5 puan artmıştır. Bu rakamların da işaret ettiği gibi GB'den sonra dış ticaret dengemiz Türkiye aleyhine çok ciddi bir değişme göstermemiştir. Hatta GB sayesinde ithalat ve ihracat hacmindeki artışın fiyat ve kalite rekabetini de beraberinde getirdiği söylenebilir (Şen vd, 1997). O halde Türk ekonomisinde son yıllarda yaşanan krizler kimi çevrelerde dile getirildiğinin aksine GB'den kaynaklanıyor değildir.

Kriz Doğu Asya ve Rusya finans krizlerinin yansımaları gibi dışsal faktörler ile, ötedenberi süregelen ekonomik ve siyasi istikrarsızlık, güven bunalımı, yüksek kamu açıkları, enflasyonist beklentilerin kırılamayışı, mevcut borcun yüksek faizli yeni borçla finansmanı ve uygulanan istikrar programlarına duyulan güven eksikliği vb. gibi içsel faktörlerden ve makro dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Son aylarda yaşanan ekonomik durgunluğun en önemli nedenlerini de IMF ile yürütülmekte olan enflasyonun düşürülmesine yönelik, daraltıcı makro ekonomik istikrar programı, bu programın planlandığı biçimde yürütülememesi ve patlak veren siyasi krizin ateşlediği ekonomik kriz, bankacılık sektörünün fiilen işlev göremez duruma gelmesi ve tüm topluma egemen olan güvensizlik ve yılgınlık duygusunda aramak gerekir.

AB ile ilişkilerimizin son dönemeci 8 Kasım 2000 tarihinde yayımlanan Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB)'dir. KOB üyeliğe aday her ülkenin ekonomik ve siyasal koşullarının incelendiği ve mevcut durumun AB'ye üyelik için gerekli standartlara nasıl yükseltilebileceğinin irdelendiği belgedir. Bir anlamda KOB, Kopenhag kriterlerine göre ilgili aday ülkenin durumunun değerlendirildiği ve sözkonusu kriterlerin yerine getirilebilmesi için hangi alanlarda nelerin yapılması gerektiğini ortaya koyan belgedir. Bundan önce üye olan ülkelere yapılmış olan, şu anda kapıda bekleyen üye adayı diğer ülkelere yapılmakta olan şey bize de yapılmış, AB uzmanları ve siyasi yetkilileri ülkemize gelip çeşitli incelemelerde bulunmuşlar, sonuçta da *AB'ye üyeliğin yol haritası* olarak da anılan belgeyi hazırlamışlardır.

İlgili raporun uzun uzadıya irdelenmesi bu yazının kapsamını aşan bir konudur. Ancak özü itibariyle belge Türkiye'nin ekonomik ve siyasal alanlarda üyelik öncesi yapması gereken daha epeyce değişikliğin bulunduğunu ortaya koymakta, ulaşılması gereken hedefleri kısa, orta ve uzun vadede yapılması gerekenler olarak ayrıntılı biçimde sıralamaktadır[8].

Resmi olarak Türkiye'nin bu belgeye tepkisi, daha önceleri birçok AB zirvesi sonrasında Türkiye ile ilgili alınan kararlarda olduğu gibi, önce soğuk duş ve şok, ardından çifte standart ve bize özgü koşulların görmezden gelinmesi şeklinde karşı savunma, nihayet karşılıklı mesaj teatisinden sonra biraz yumuşayıp belgeyi imzalama şeklinde özetlenebilir. Bu konudaki sıkıntılar hem ekonomik, hem de siyasi konulardan kaynaklanmaktadır.

İlk bakışta pek dikkati çekmeyen bir husus, ekonomik alanda Türkiye'nin yapması gereken şeylerin iş alemi ve siyasi-bürokratik çevrelerde sıkıntı yaratmasına karşın, piyasa ekonomisi, özelleştirme ve rekabet gibi kavramlara açıktan karşı çıkılamadığı için, bu konudaki rahatsızlık ve tepkilerin, milliyetçi duyguları okşayan söylemler geliştirmenin çok daha kolay olduğu alanlara kaydırıldığıdır. Her şeye rağmen ekonomik alanda yapılması gerekenler IMF ile imzalanmış olan istikrar programı ve yeni hazırlanan program çerçevesinde halen kısmen yerine getirilmektedir. Oysa siyasi ve hukuki alanda yapılması gerekenler Türkiye'nin mevcut yapısında ciddi sayılabilecek açılımlar gerektirmektedir.

Bu bağlamda asıl sıkıntı yaratan konuların başında MGK'nın statüsü, yönetimde sivil otoritenin hakim kılınması, Kürtçe yayın başta olmak üzere azınlık haklarının tanınması bağlamında kimi kültürel ve siyasal açılımlar yapılması, insan hakları standartlarının yükseltilmesi ile Kıbrıs ve Ege sorunlarının bir çözüme bağlanması konuları gelmektedir. Hangi perspektiften bakılırsa bakılsın, Türkiye'deki demokrasi uygulaması Avrupa demokrasilerinden oldukça farklı bir görünüm sergilemektedir. Her şeyden önce temel iç ve dış politikaların Meclisten ziyade MGK'da belirlenmekte olması Türkiye'de askeri iradenin mi sivil iradenin mi hakim olduğu konusunda kuşkular yaratmaktadır.

Vatanın ve milletin bölünmez bütünlüğü gibi endişelerle resmi dilimizden başka yerli dillerin konuşulmasına, okullarda öğretilmesi ve yazılı ve görsel olarak bu dillerde yayın yapılmasına izin verilmemektedir. Benzer şekilde laikliğin ve istikrarın tehlikeye gireceği endişesiyle düşünce, kılık-kıyafet, sendikalaşma, toplantı-gösteri-yürüyüş vs. konularda birçok sınırlamalar sözkonusudur. Tüm bunlar demokratik standartlar açısından Avrupa ile aramızda kapatılması gereken ciddi bir mesafenin bulunduğuna işaret etmektedir.

---

[8] Ayrıntılı bilgi için bkz. Proposal for a Council Decision (8.11.2000).

2.4 AB Ne değildir?

AB ile ilgili beklentiler tartışılırken kamuoyunda zaman zaman hiç de gerçekçi olmayan argümanların ileri sürüldüğü dikkati çekmektedir. Bu argümanların realitenin bir tasviri olmaktan ziyade, ilgili tarafların kendi görüşlerinin doğruluğuna dayanak yapmak üzere başvurdukları abartılı yargılar olduğu söylenebilir. Bunlardan altı çizilmeye değer üçünün "AB ne değildir?" sorusuna cevap teşkil etmek üzere aşağıdaki şekilde sıralanması mümkündür. AB şu üç şey değildir:

1. *AB bir maymuncuk değildir:* Avrupa Birliği, üyesi olduğumuz zaman bütün dertlerimizi sona erdirecek, adeta önümüzde bütün kapıları açacak bir maymuncuk, bir sihirli anahtar değildir. AB'ye tam üye olduğumuz zaman da kimi ekonomik ve siyasal sıkıntılarımız devam edecektir, aynen şimdiki AB üyelerinin bu tür sıkıntılarının şu ya da bu ölçüde sürdüğü gibi. AB bütün ekonomik ve siyasal sorunlarını çözmüş, her şeyin güllük gülistanlık olduğu, isteyen herkesin iş bulabildiği bir dünya cenneti değildir. İşsizliğin zaman zaman ciddi boyutlara ulaştığı, ekonomik ve siyasal birliğin içeriği ve boyutları konusunda üyeler arasında çeşitli anlaşmazlıkların sözkonusu olduğu, dünyanın en korumacı tarım politikasına sahip, zaman zaman uluslararası siyasi ve etnik gerginliklerin çözümüne müdahil olma konusunda irade zaafiyeti gösterebilen bir birliktir.

Nitekim halen AB ülkelerinde işsizlik oranı %9-10 dolayındadır ve ihtiyaç duyulan özel alanlarda yetişmiş nitelikli eleman dışında Avrupa ekonomilerinin istihdam açığı yoktur. Dolayısıyla AB'ye üye olursak hemen iş bulabilirim düşüncesinde olan işsiz insanların hayal kırıklığına uğramaları kuvvetle muhtemeldir. Bir başka olumsuzluk Euro'nun performansıdır. Piyasaya çıktığı tarihte 1,1 doların üzerinde bir pariteye sahip olan Euro AB ekonomilerinin ABD ekonomisi karşısındaki zayıf performansına bağlı olarak 2000 yılı boyunca dolar karşısında sürekli değer kaybetmiş ve 0,85-0,90 aralığına oturmuştur. Buna ek olarak başka bir sorun alanı bütünleşme sürecinin içeriği ve hızı konusunda üyeler arasında çeşitli anlaşmazlıkların sözkonusu olmasıdır. İngiltere'nin başını çektiği bazı üyeler yavaş yavaş ilerleyen, ekonomik eksenli gevşek bir bütünleşme taraftarıyken, Almanya ve Fransa'nın başını çektiği bir diğer grup ortak savunma ordusuyla, ortak parası, merkez bankası ve dış politikasıyla siyasi olarak da bütünleşmiş bir AB görmek arzusundadırlar. Nihayet AB'nin uluslararası krizlerin çözülmesinde bir müdahil taraf olarak katılma konusunda gösterdiği irade zaafiyetinin en güzel örnekleri yakın geçmişte Bosna ve Kosova'da yaşanan bunalım karşısında gösterdiği, daha doğrusu gösteremediği tepkilerdir.

Ama aynı zamanda AB Türkiye'ye göre teknolojik ve finansal altyapısı daha gelişmiş, hayat standardı ve refah düzeyi daha yüksek, pazarı daha geniş, dünya

siyaseti ve ticaretinde söz sahibi, kişi başına geliri bizim altı katımızdan fazla[9], daha rekabetçi, daha verimli[10], daha çoğulcu ve daha özgürlükçü bir ortamdır. Burada önemli olan nokta meseleye mutlakçı değil, izafi bakmaktır. Sorulması gereken soru, AB'ye üye olan bir Türkiye'nin daha demokratik, daha sivil, daha özgürlükçü, ekonomik sorunları daha hafiflemiş ve pazarı daha geniş bir Türkiye olup olmayacağı sorusudur. AB'ye sonradan katılan İspanya, Portekiz, Yunanistan, İrlanda gibi ülkeler hem siyasal, hem de ekonomik kriterler açısından kayda değer iyileşmeler göstermişlerdir. Bu yalnızca AB bütçesinden aldıkları yardımlar değil, aynı zamanda kurumsal altyapılarında AB'ye uyum için yaptıkları değişikler sayesinde mümkün olmuştur. Türkiye için de benzer bir iyileşme süreci öngörmek abartılı bir beklenti sayılmamalıdır.

2. *AB milli egemenliğin sonu değildir:* AB'ye tam üyelik konusuna kuşkuyla bakan bazı çevrelere hakim olan bir endişe ulusal egemenlikle ilgilidir. Buna göre Brüksel'e uluslarüstü karar alma yetkisinin veriliyor olması ulusal egemenlikten vazgeçme anlamına gelmektedir. Kanımca bu endişede kısmi bir haklılık payı olmakla birlikte durum abartıldığı boyutlarda değildir. Tam üyelik durumunda AB bütün kararları bizim adımıza alacak, bizi her yönden kuşatıp ulusal irademizi yok edecek bir "terminatör" değildir. AB'ye üyelik elbette Brüksel'e bir çok konuda ülkeler-üstü kararlar alma yetkisi verecektir. Ancak bu, kimi çevrelerce öne sürüldüğü gibi, milli egemenliğimizi tamamen yok edecek türden bir oluşum değildir. AB ekonomik, siyasal ve hukuksal konularda belirli standartların tutturulması, üyeler arasında uyumun sağlanması ve dış dünyaya karşı ortak bazı politikaların yürütülmesi konusunda belirli kararlar alabilir, belirli yaptırımlar uygulayabilir. Bu, birlik oluşturmanın doğası gereğidir. Bu bağlamda dikkat çekilmesi gereken iki önemli nokta vardır:

Birincisi, Avrupa Parlamentosu (AP) bize düşman bir gezegenden gelen insanların, birlik üyelerine, onların menfaatlerine aykırı olarak belirli kararları dayatan bir kurum değildir. Tersine AP, birlik üyeleri yararına kararlar almakla yükümlü ve yine birlik üyesi ülkelerin seçtiği temsilcilerden oluşan, dış dünyaya karşı üye ülkelerin menfaatlerini korumakla görevli bir yasama organıdır. Türkiye birliğe üyelik halinde kendini tamamen Brüksel'in insafına terk edecek bir konumda olmayacaktır. Tersine Avrupa Parlamentosu'nda Türkiye'yi temsil edecek parlamenterleri kendisi seçerek Brüksel'e gönderecektir. Daha önemlisi, sahip olduğu nüfus büyüklüğü sayesinde Türkiye AP'de en fazla sandalyeye sahip ülkelerden biri olacaktır. Bu, AP kararlarını etkileme gücü en yüksek ülkelerden

---

[9] Ekonomik göstergeler konusunda bkz. Eurostat '97, AB Web Sitesi.

[10] 1992 verileriyle yapılan imalat sanayiinde emek verimliliği karşılaştırmasına göre Türkiye emek verimliliği yönünden görece AB'nin oldukça gerisindedir. Buna göre Türkiye'de birim işgücü yılda 4.408 $/yıl katma değer üretirken, bu rakam AB için 21.787 $/yıldır (Ertuğ, 1995, s.162). Türk imalat sanayiindeki tekelci eğilimler konusunda bkz. Yeldan vd. (1997).

birinin Türkiye olmasına imkan verecek bir durumdur. O halde mesele AP'ye teslimiyet meselesi değil, Türkiye'nin Brüksel'e çaplı, çalışkan, üretken ve dinamik temsilciler seçip gönderebilmesi meselesidir.

Kısacası AP'nin Türkiye'nin menfaatlerini ne kadar gözeteceğini belirleyecek olan şey Avrupalı parlamenterlerin ülkemiz aleyhine kuracakları komplolar değil, Türkiye'nin bu konuda ne kadar aktif ve dinamik bir siyaset izleyebileceğidir. AP'de parlamenterler, şu veya bu ülkenin temsilcileri olarak değil, Hristiyan Demokratlar, Liberaller, Sosyalistler, Yeşiller veya Çevreciler gibi ülkeler-üstü çizgilerde bir araya gelmektedirler. O halde AP'de çarpışacak, ya da karşı karşıya gelecek olan taraflar Türkiye'ye karşı Almanya veya başka bir ülke değil, örneğin liberal eğilime karşı sosyalist eğilimdir.

İkincisi, AP üyelik halinde yerel parlamentoların yerini alacak bir organ değildir. Nitekim bugün yıllardır AB üyesi olan ülkelerin yerel parlamentoları, demokrasilerde parlamentolardan beklenen işlevleri yerine getirmek üzere bütün kurumlarıyla faaliyettedirler, gelecekte de faaliyette olacaklardır. Ne Roma Antlaşması hükümleri, ne Maastricht kriterleri ve ne de Kopenhag kriterleri yerel parlamentoların bütün yetkilerini Brüksel'e devrederek sahneden çekilmelerini öngören bir hüküm içermektedir[11].

3. *AB Türkiye'yi İslam dünyasından büsbütün koparacak bir proje değildir:* AB Müslüman ülkelerle bütün irtibatın kesilmesini dayatacak, onlarla olan mevcut iktisadi ve kültürel işbirliği projelerini askıya aldıracak bir "fanatik Hristiyan klübü" değildir. AB üyeliğiyle ilgili olarak özellikle geleneksel Müslüman çevrelerde ve radikal İslamcılarda egemen olan bir endişe de budur. Oysa bu tür bir algılayışı, olgusal bir gerçeklik olmaktan ziyade abartılmış bir vehim olarak nitelendirmek çok abartılı bir yargı sayılmamalıdır. Yine bu konuyla ilgili olarak altı çizilmesi gereken iki noktadan sözedilebilir:

İlkin, AB'nin bir fanatik Hristiyan klübü olduğu ve bünyesinde hiç bir Müslüman unsura yer vermeyeceği konusu oldukça tartışmalı bir görüştür. Avrupa'da fanatik Hristiyan çevrelerin olduğu doğrudur; ancak Avrupa'nın tümünü fanatik Hristiyanlar diyarı olarak görmek hiç bir insaf ölçüsüyle bağdaşmaz. Aynen ülkemizde de belirli konularda kalıp yargılar ve sloganlarla düşünen, uzlaşmaya kapalı fanatik çevrelerin bulunması, ama buna bakarak bütün Türkiye'yi bir fanatikler diyarı saymanın yanlış olması gibi.

Avrupa'da koyu muhafazakar Hristiyanların yanısıra sosyalistler vardır, komünistler vardır, milliyetçiler vardır, liberaller vardır, çevreciler vardır, hatta Müslümanlar vardır. Bugün Avrupa'da sayıları her geçen gün artan 10 milyonu aşkın Müslüman yaşamaktadır, bunların önemli bir kısmı bulundukları ülkelerin

---

[11] Gerek ulusal egemenlik konusu, gerekse AB üyeliğinin çeşitli boyutlarıyla ilgili tartışmalardan bir kısmı için bkz. IBS News, AB Bülteni web sitesi, muhtelif tarihler.

vatandaşı olan, oy kullanan, hatta belediye meclisi üyeliği gibi yerel yönetim kademelerinden başlayarak siyasi kariyer düşünen insanlardır. 1960'lı yıllarda çoğu kırsal kesimden niteliksiz işçi olarak Avrupa'ya gönderilen Türk vatandaşlarının üçüncü nesli bugün bir bölümü yetişmiş ara eleman, bir bölümü yüksek öğrenim görmüş beyaz yakalı meslek elemanı, bir bölümü de kendi işyerini açmış girişimci olarak bu ülkelerde faaliyet göstermektedir.

İşin gerçeği, Avrupa'yı fanatik Hristiyanlar klübü olarak gören kesimin bugünkü Avrupa'ya hala askeri çatışmalar ekseninde şekillenmiş Avrupa-Osmanlı tarihsel ilişkilerinin penceresinden bakıyor olmasıdır. Oysa aradan geçen zaman zarfında köprülerin altından çok sular akmış, eski çağların toprağa dayalı ekonomileri yerini önce sanayi, daha sonra da bilgi ve teknolojiye dayalı ekonomik yapıları almış, buna paralel olarak devletler arası ilişkiler de karşı taraftan toprak kazanmaya dönük sıcak savaşlardan çok, zaman zaman sömürü ilişkilerini de içinde barındıran çok yönlü ticari, iktisadi ve siyasi ilişkilere dönüşmüştür. Bu arada, Avrupa ve Amerika için konuşursak, devletlerin siyasi sınırlarının büyük ölçüde aynı zamanda din ve kültür sınırlarını da belirlediği bir dönemden sonra günümüzde, aynı coğrafyada farklı dinlere ve kültürlere mensup insanların serbestçe yaşadığı bir döneme geçilmiştir. Hristiyan Avrupa'nın Müslümanlarla karışma ve birarada yaşama yüzdesi, Müslüman ülkelerin gayrimüslim nüfusla birarada yaşama yüzdesinden çok daha yüksektir.[12]

Artık dünya, sermayenin dünyanın dört bir bucağına sürekli hareket halinde olduğu, bölgesel bütünleşme projeleri çerçevesinde sadece mallar ve hizmetlerin değil, işgücünün de ülkeler arasında serbestçe hareket edebilir hale gelmiş olduğu bir dünyadır. İslamcı kesimin taşıdığı endişeler açısından daha önemli bir gelişme de şudur: 19. yüzyılın katı pozitivist, dinin sosyal ve kamusal yaşamdan tümüyle dışlanmasının ilerlemenin önkoşulu sayıldığı sekülerizm anlayışı yerini insanları dinsel inançlarıyla başbaşa bırakan, inanç özgürlüğünün temel insan hakları ve özgürlüklerinin bir parçası sayıldığı daha yumuşak bir sekülerizm anlayışına bırakmıştır. Bugün Avrupa'daki milyonlarca göçmen Müslümanın kendi ülkelerinden çok daha rahat ve özgür koşullarda yaşayabiliyor olmaları bunun en güzel kanıtıdır.

Kısacası "Avrupa Hristiyandır, fanatiktir, Müslümanlara düşmandır, onlarla bütünleşme yolları aramak beyhude bir çabadır.." şeklindeki argümanın geçerliliğinden şüphe etmek için elimizde pek çok neden vardır.

Yukarıdaki kanaati pekiştiren ikinci nokta, Avrupa Birliği üyelerinin Müslüman ülkelerle kurdukları ticari ve ekonomik ilişkilerin boyutlarının

---

[12] İlginç bir tezat gibi görünse de şu söylenebilir: Eski çağlarda İslam dünyasında görülen etnik, kültürel ve dinsel çeşitlilik bugün Avrupa ve Amerika'da, buna karşılık eskiden Avrupa ve Amerika'da gözlemlenen bağnazlık, tektipçilik ve hoşgörüsüzlük bugün İslam dünyasında çok daha yaygın olarak görülmektedir.

Türkiye'nin bu ülkelerle kurabildiği ilişkilerden çok daha yüksek olduğu gerçeğidir. Yani AB üyesi olmak, onların İslam ülkeleriyle irtibatlarını kesmelerini gerektirmemiştir. Halihazırda Mısır, Tunus ve Fas gibi Akdeniz'e kıyısı olan Müslüman ülkelerin AB ile geliştirmeye çalıştıkları özel ekonomik işbirliği projeleri mevcut olup, uzun vadede bu ilişkilerin AB üyeliğine evrilmesi de sözkonusu olabilir. Kısacası AB üyesi olmak Türkiye'nin Müslüman ülkelerle irtibatını bizatihi sona erdirecek bir ilişki biçimi değildir. İlk bakışta dindar-İslamcı kesime çok sempatik gelen "Türkiye'nin AB katarının son vagonu olacağına, İslam dünyası katarının lokomotifi olması gerektiği" görüşü ise, mevcut koşullarda hiç de gerçekçi olmayan bir projedir[13].

Özetlenecek olursa kamuoyunda bir kesim AB'yi içinde bulunduğumuz her türlü sıkıntının çözüme kavuşacağı, bütün sorunlarımızı çözecek bir sihirli anahtar gibi görme eğilimindeyken, bir kesim de tersine AB'nin uluslarüstü yapısıyla Türkiye'nin ulusal egemenliğini sona erdirecek, ülkeyi tamamen Avrupa'nın insafına terkedecek tehlikeli bir oluşum olarak görmek veya göstermek eğilimindedir.

Bu yazıda Avrupa Birliği konusunda dile getirilen sözkonusu iki görüşün de abartılı olduğu ve gerçeği yansıtmadığı savunulmaktadır. Gerçek esasen bu iki aşırı görüş arasında bir yerlerde yatmaktadır. AB ne bütün kapıları açacak bir sihirli anahtardır, ne de ulusal egemenliğimizi yok edecek bir terminatördür. AB ekonomik ve siyasi hedefleri olan, İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünyada ortaya çıkmış en başarılı bölgesel entegrasyon projesidir. Refah düzeyi, verimliliği, rekabet gücü ve demokratik standartları açısından Türkiye'den daha iyi durumdadır. Maastricht kriterleri açısından yapılacak bir karşılaştırma fikir vericidir. Buna göre 1999 yılı itibariyle AB'de ortalama %3 enflasyon Türkiye'de %64, AB'de GSYİH'nin %3'ü olan kamu borçları Türkiye'de GSYİH'nin %8,4'ü, AB'de ortalam %5,5 olan uzun dönem (10 yıllık devlet tahvili) faiz oranı Türkiye'de (Hazine iç borçlanma ortalam brüt bileşik faiz oranı bazında) %109,5'tir (SBYKP, DPT).

Bundan sonra üyeliğe kabul edilecek bütün adaylarda aranan şartları içeren Kopenhag kriterleri de Türkiye'den gerek insan hakları ve demokratik standartların yükseltilmesi gibi siyasal ve hukuksal, gerekse rekabet ve fiyat istikrarı gibi ekonomik alanlarda yeni açılımlar, disiplin ve iyileştirmeler istemektedir. Bu koşulları yerine getirmek için yoğun çaba sarfederek AB'ye üye olacak bir Türkiye'nin kimi sıkıntıları üyelikten sonra da devam edecek, ancak böyle bir Türkiye bugününe oranla daha istikrarlı, pazarı daha geniş, demokratik standartları daha yüksek, daha verimli, ekonomisi daha rekabetçi, kişi başına geliri

---

[13] Bu konu yazarın "AB Üyeliği'ne Tepkiler: Daha İyi Bir Alternatif Var mı?" başlıklı, yayın için incelenme aşamasında olan başka bir çalışmasında daha geniş irdelenmiştir.

daha yüksek ve daha özgür bir Türkiye olacaktır. Türkiye için önemli olan da budur.

Kaynakça:

Avrupa Birliği Web Sitesi: http://europa.int/comm

Acar, M. (2000) "The Role of Agriculture in the Turkey-EU Customs Union: Implications of Extending the Customs Union, Unpublished PhD Thesis, May 2000, Purdue University, USA.

Acar, M. "Avrupa Birliği Üyeliği'ne Tepkiler: Daha İyi Bir Alternatif Var mı?" (Yayınlanmamış makale, incelemede).

Agenda 2000 For A Stronger and Wider Union (1997), Bulletin of the European Union, Supplement 5/97, European Communities, Belgium.

Customs Union With EU (1995), Intermedia, Istanbul.

DİE, *Dış Ticaret İstatistikleri*, Muhtelif Yıllar.

DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı 1997*.

DPT, *Temel Ekonomik Göstergeler*, Aralık 2000.

DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler* (1950-1997).

Ertuğ, Y. (1995), "Gümrük Birliği ve Türk Tekstil Konfeksiyon Sektörü," *Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye*, Gümrük Birliği Özel Sayısı, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, Sayı 17-18: 145-179.

Eurostat Yearbook '97, Office for Official Publications of the European Communities, Luxembourg, 1997.

Gümrük Birliği Sürecinde Türkiye, Gümrük Birliği Özel Sayısı, Mayıs-Haziran-Temmuz-Ağustos-Eylül 1995, Sayı 17,18.

IBS News, *AB Bülteni*, Avrupa Yolunda Türkiye, http://ibs.eu.com

Manisalı, E. (1996), *Gümrük Birliği'nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli*, Bağlam Yayınları: İstanbul.

Proposal for a Council Decision on the Principles, Priorities, Intermediate Objectives and Conditions Contained in the Accession Partnership with the Republic of Turkey, Commission of the European Communities, Brussels: 8.11.2000. (Katılım Ortaklığı Belgesi.)

Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (SBYKP), Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, DPT: 2545-ÖİK: 561, Ankara, 2000.

Şen, F., Ç. Akkaya ve R. Güntürk (1997), *2000 Yılının Eşiğinde Avrupa ve Türkiye*, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.

TCMB, *Avrupa Birliği El Kitabı*, Ankara, 1995.

Yeldan, E., A. Köse ve M. Güneş (1997), "Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayiinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993," *Ekonomik Yaklaşım*, Sonbahar 1997, cilt 8, s.26: 33-47.